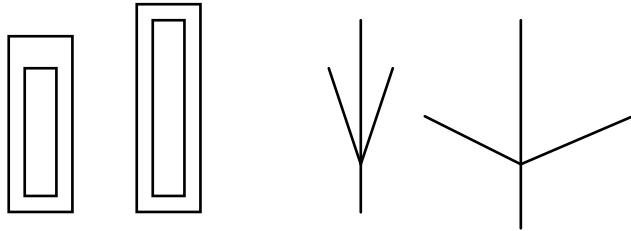

Ryska dragspel

Publicerad som "Historia om trekkspellet i Russland. 1992

Av Owe Ronström

Dragspelet är en europeisk uppfinning. Men dess historia börjar faktiskt i Sydostasien! Dragspelens princip är enkel. Liksom munspel, harmonium och några andra liknande instrument är de utrustade med fritungor. Tönen altras av att luft tvingas genom en liten tunga monterad i en ram. Luften får tungan att vibrera fram och tillbaka genom ramen. En kort tunga ger en hög ton, en lång en låg ton. En tunga som vibrerar långt och långsamt ger en låg ton, en tunga som vibrerar kort och snabbt ger en hög ton.

Tunginstrument är kända i Europa sedan tusen år eller mer. Men då handlar det inte om fritungor, utan om påslående tungor, instrument med enkla rörblad som skalmejor, klarinetter, saxofoner, eller dubbla som på oboer, krumhorn, fagott etc. Idén till dragspelen kom med största sannolikhet från de sk "munorglar", som europeiska kolonistörer och handelsmän tog med hem från resor till Kina eller Sydostasien under 1700-talet. I dessa munorglar var det just fritungor av bambu som åstadkom den mjuka och behagliga klangen. I Europa började man snart fundera på vad man kunde ha dessa fritungor till. Först på plan var en professor Kratzenstein i Köpenhamn, som 1780 använde dem i en talmaskin som kunde säga Mamma och Pappa. I början på 1800-talet experimenterades det med instrument och klanger som aldrig förr. Många nya instrument föddes, däribland flera med fritungor: Panharmonikum, Aeolin, Physharmonika och många andra. De flesta blev väl inte så populära och långlivade som deras skapare hoppats. Men ett skulle bli desto mer långlivat, dragspelet!

Dragspelets uppfinnare

1821 konstruerade en 17-årig berlinare vid namn Christian Friedrich Ludwig Buchman ett litet fiffigt instrument som fick namnet Munaelin. Den unge Buchsman var instrumentbyggare, med uppgift att bland annat stämma hammarklavér och spinetter. En inte alldeles enkel uppgift! Med hjälp av sin Munaelin, ett slags enkelt munspel, blev det lättare. Han kunde nu använda sin uppfinning som ett slags stämpipa, och dessutom spela enkla melodier på den när jobbet var klart. Uppfinningen blev snabbt populär bland älskare av musikaliskt kuriosa. Bland annat lät en fantasirik person bygga promenadkäppar med inbyggda munaeliner i! Men Buchsman var inte nöjd. Han behövde båda händerna fria för att kunna arbeta med sina instrument. Därför lät han montera in stämmorna i en bälg. Bälgen drogs ut och fylldes med luft. En ventil öppnades, bakom vilken en fritunga monterats. När bälgen släpptes föll den ihop av sin egen tyngd, varpå luften tvingades ut genom den öppna ventilen och ljud uppstod. Heureka! Året därpå, 1822, hade Buchsman det första dragspelet färdigt, en vidareutveckling av samma enkla idé. Det nya instrumentet fick namnet Handaeoline och blev en omedelbar succé, minst sagt! Bara några år senare fanns en rad patent på marknaden. Under namn som Accordion, Concertina, Konzertina och Bandonion såldes det nya instrumentet i olika fantasifulla utföranden över stora delar av Europa. Mycket snabbt upptäckte en hel generation unga män vilken inverkan dessa glänsande fabriksnya

instrument kunde ha på det motsatta kønet. Inte för inte fick dragspølet i folkets mun heta "pigjtusare" och "piglock"!

Dragspølets vøg till Ryssland

Någon gång under 1830-talet hade ett av dessa första dragspøl, ett enkelt vøxeltonigt med fem melodiklaffar och två basar, lãngs outgrundliga vøgar fãrdats ända till den stora och vida berömda marknaden i Nizegorod i Ryssland. Där köptes det av vapensmeden I. Sizov som tog det med hem till byn Tjulkovo i guvernementet Tula. Vøl hemma igen satte smeden igång att tillverka egna dragspøl. Precis som förebilden blev de diatoniska och vøxeltoniga, alltså i princip en durskala med olika toner på ut och in.

Ja, det vill säga inte riktigt som förebilden ändå. Så smed han var och dessutom från Tula, där ju hantverkarna var kända för sin osedvanlig skicklighet, menade han sig kunna åstadkomma bättre instrument än den bland ryssar på den tiden så förhatlige tysken. Bland många små förbättringar införde denne smed en inte oviktig anpassning till den ryska folkmusikens tonalitet: stämmorna arrangerades omvänt i förhållande till originalet, helt enkelt så att drag blev skjut och skjut blev drag! På så sätt behövde man ju inte riskera luftbrist när man skulle bre ut sig i variationer över själva grundackordet!

Sizovs dragspøl med "rysk stämning" fick snabbt efterföljare över hela Ryssland. Överallt uppstod små dragspølsfabriker och alla tillverkade sina egna modeller, de flesta med namn efter den plats eller provins där de skapats: enradiga som "Tulskaja", "Livenskaja", "Saratovskaja" (med klockor kopplade till basarna), "Vjatskaja", "Tjerepovetskaja" (eller "Tjerepasjka", "sköldpadda", med extra meloditoner på bassidan), tvåradiga som "Bologojevskaja", "Kasimovskaja", "Venskaja"....

Succén var lika stor som i Vøsteuropa, om inte större. Kuskar, bodbiträden, lakejer och gatumånglare var de första att ge sig i kast med det nya instrumentet och ungdomen i byarna var inte sena att följa efter. På bara 25 år blev dragspølet det vanligaste instrumentet i Ryssland! Den snabba spridningen var nära kopplad till en begynnande industrialisering och vøsteuropeisering av tsarriket. Det insåg de gamle i byarna på en gång; de utnämnde helt enkelt dragspølet till symbol för allt utländskt, nymodigt och industritillverkat. Införandet av nymodigheterna gick inte alltid helt fredligt: Från Niznij Novgorod-trakten berättar en resenär 1854 att "hand-orglar" på sistone börjat dyka upp i byarna, men att de äldre inte drog sig för att slå sönder dem på ungdomens huvuden!

Under några år på 1800-talets slut ville man i bildade kretsar i Moskva och S:t Petersburg följa de gamles exempel. De utländska dragspølen skulle bekämpas genom effektiv lansering av ett gammalt och äkta ryskt instrument – balalajkan. Delvis lyckades man faktiskt, balalajkan kom att spelas som aldrig förr, överallt och i alla läger. Men av själva kampen blev det inte mycket. Vad man inte räknat med var nämligen att folket hade bruk för såväl dragspølen som balalajkorna! De kunde ju fås att klinga väl tillsammans, särskilt i de nymodiga lekfullt improvisativa dansvisorna, "tjastusjki", som sedan en tid blivit ungdomens favorit.

Bajan

Ännu större blev möjligheterna till samspel med den nya konsertbalalajkan sedan den legendariske dragspølaren N.I. Beloborodov från Tula 1870 konstruerat det första kromatiska dragspølet i Ryssland. 30 år senare ledde samarbetet mellan dragspølsvirtusoen J. F. Orlanskij-Titarenko och dragspølsbyggaren P.E. Sterligov till uppkomsten av ännu en ny typ av kromatiskt dragspøl som förmodligen är det mest spridda i Ryssland idag. Sitt namn fick det efter en sägenomspunnen gestalt från det gamla Ryssland, den kringvandrande barden Bajan.

Idag är dragspelen älskade och använt över hela Ryssland och överallt där ryssar bor. Repertoaren är rik och omväxlande, från konsertmusik till dansmusik och sångackompanjemang. Överallt kan man få höra dragspel av olika slag, på skiva, i radio och TV, på restauranger och caféer, i tunnelbanan, på gator och torg. Den som har vägarna förbi någon av Moskvas parker en söndagseftermiddag kan förvissa sig om dragspels popularitet bland vanligt folk. Flera parker har nämligen blivit mötesplatser för folk från landsbygden som tvingats till storstaden för att söka arbete och bostad. Varje by, eller åtminstone varje trakt, har skaffat sig sin egen plätt i dessa parker och på den iscensätts tillfälligt en bit av det gamla bylivet. Därigenom kan den hugade under en vanlig stilla söndagspromenad skaffa sig en relativt god inblick i den ryska traditionella musikens och dansens tillstånd i det moderna Ryssland. Ta tex Izmajlovo-parken i utkanten av Moskva. Där brukar före detta bybor från Orlov-trakten träffas så snart vädret tillåter, för att äta en bit, spela, sjunga och dansa tillsammans. Det är en gammal vana de tagit med sig hemifrån, tillsammans med sångerna, danserna och dragspelen. För det är just dragspel som spelas mest och bäst, och som man allra helst sjunger och dansar till. Har man tur kan man rent av träffa på Viktor Alisjin och Vasilij Zjuravljev, två skickliga dragspelare som förnöjt också publik i väst med sina konster. Dessutom kan man då träffa på Viktors sjungande och dansande fru Nadezjda och den vittberömda sångfågeln Agna Chvorych, ännu tonåring men redan fullfjädrad i konsten att på stående fot improvisera *tjastusjki*, roliga, bitska, underfundiga, sorgliga verser till dragspel. Där i parken fortsätter de på den väg som den skicklige smeden Sizov stakade ut på 1830-talet. För även om mycket nu ser ut att förändras hastigt i Ryssland, så finns det ändå sådant som består, trots alla problem. Dit hör förstås lusten och behovet av att spela, sjunga och dansa. Och där det finns lust att spela, sjunga och dansa, där finns det också dragspel. Åtminstone om man bor i Ryssland!